

7. Уголовный процесс: Учебник / Под ред. К. Ф. Гуценко. — М., 1996. — С. 53.
8. Химичева Г. П., Ульянова Л. Т. Конституция РФ и вопросы уголовного процесса: Лекция. — М., 1995. — С. 8.

УДК 343.985

В. В. Тищенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри криміналістики ОНЮА*

ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Суттєвим аспектом розслідування є пізнавальна діяльність, яка здійснюється слідчим з метою розкриття злочинів, виявлення обставин, що сприяли їх вчиненню, та усунення останніх. З'ясування гносеологічних і правових передумов зазначеної діяльності становить важливе завдання криміналістичних й кримінально-процесуальних наукових розробок. У літературі, присвяченій теоретичним проблемам судового доказування та розслідування, різним аспектам пізнання в кримінальному судочинстві приділялася значна увага [1]. Поряд з цим доцільно розглянути вказану проблему з погляду на розслідування як на системну інформаційно-пізнавальну діяльність. Об'єкт, зміст, методи та форма пізнання в розслідуванні зумовлюють відповідні особливості, які становлять предмет криміналістичного дослідження.

Але спочатку необхідно розглянути деякі загальнометодологічні принципи пізнавальної діяльності в розслідуванні злочинів.

Принципова можливість розкриття кожного злочину базується на положенні діалектичного матеріалізму про пізнаванність світу, подій і явищ як сьогодення, так і минулого.

Людській свідомості відкривається можливість адекватного сприйняття і пізнання різних сторін дійсності завдяки особливій властивості живої і неживої природи — відображенню. Відображення є наслідком різноманітних форм взаємодії предметів об'єктивного світу, що відбувається як за участю людини, так і без її участі. Будь-яка реальна подія не може відбуватися без взаємодії її внутрішніх і зовнішніх структур, зв'язків і відносин.

Сутність відображення в неорганічній природі полягає в здатності будь-якої речі продукувати зміни, сліди, що знаходяться у відповідності (чи подібності) з річчю, що впливає на них і відтворює якісні і кількісні відносини і структури по ланцюгах причинно-наслідкових зв'язків [2].

Безпосереднє чи опосередковане відображення елементів, обставин і всієї події в цілому відбувається й у свідомості людини (психічна форма відображення), що дозволяє здійснювати пізнання досліджуваних об'єктів.

Звідси можуть бути сформульовані, як відзначає А. А. Ексархопуло, два фундаментальних криміналістичних закони.

1. Неможливо здійснити злочин, не залишивши при цьому слідів.
2. Не існує принципово злочинів, що не розкриваються [3].

Пізнання об'єкта провадиться шляхом діяльності і через діяльність — практичну і теоретичну. У філософській літературі вказується на те, що пізнання як діяльність реалізується за допомогою системи пізнавальних засобів: 1) чуттєвого спостереження; 2) повсякденної практики; 3) експерименту; 4) моделі; 5) математичного апарату; 6) методологічної основи [4]. Використання названих засобів у тому чи іншому обсязі обумовлюється складністю пізнаваного об'єкта, його характером, природою і цілями, які формулює суб'єкт дослідження. У розслідуванні можуть використовуватися всі названі засоби, включаючи логіко-математичний апарат [5].

У криміналістичній теорії для вивчення таких складних об'єктів як злочинна діяльність і діяльність з розкриття злочинів використовується багато методів і засобів наукового пізнання. У слідчій практиці застосовуються методи і засоби практичного пізнання (зокрема, аналізу і синтезу, побудови і перевірки версій, моделювання), що базуються, насамперед, на теоретичних розробках криміналістики, а також інших наук.

Разом з цим, пізнавальна діяльність, що здійснюється в ході розслідування, відрізняється рядом особливостей.

1. Пізнання в розслідуванні злочинів має, переважно, ретроспективний характер, тому що об'єктом пізнання є подія, віддалена від моменту розслідування більшим чи меншим відрізком часу. У зв'язку з цим іноді робиться висновок про те, що дослідження події злочину проводиться тільки опосередкованим шляхом [6]. Більш переконливо виглядають судження тих авторів, що вважають за можливе і безпосереднє, чуттєве сприйняття різних фактів, які відносяться до події злочину і до осіб, що його вчинили: слідів та інших наслідків злочину; його обстановки; знарядь і засобів, за допомогою яких відбувся злочин, обставин, що вказують на особистість суб'єкта злочину і характеризують її та ін. [7].

Поряд з цим слід зауважити на доцільність використання й методів прогностичного характеру. Це зумовлюється випадками, коли на певний момент розслідування злочинець не встановлений і може вдатися до протидії, ухилення від відповідальності або продовжувати свою злочинну діяльність. Така ситуація у розслідуванні викликає необхідність прогнозувати поведінку злочинця та його посібників, планувати відповідні дії і заходи щодо виявлення і затримання винних осіб, припинення злочинної діяльності, що продовжується, а також попередження нових злочинів.

У діяльності з розслідування злочинів застосовуються пізнавальні методи як безпосереднього (чуттєвого) сприйняття — спостереження, виміру, опису, фіксації, порівняння, експерименту, так і опосередкованого (раціонального) пізнання — аналіз і синтез, тотожність і відмінність, гіпотеза, моделювання, програмування, а також інші евристичні та кібернетичні методи. Звичайно, як відзначають Р. С. Белкін і А. І. Вінберг, класифікація методів науки і практики на логічні і емпіричні дуже умовна. Будь-який емпіричний метод немож-

ливий поза осмисленою людською діяльністю, без постановки завдання й обробки отриманих результатів. Так само і логічне пізнання неможливе без чуттєвого елемента. «Думка народжується з дії, але сама дія, якщо вона набуває значення методу пізнання, немислима без розумного початку, без думки» [8].

Одними з найбільш ефективних методів пізнання в розслідуванні злочинів є методи криміналістичного версіювання і моделювання. Криміналістична версія як система логічно обґрунтованих припущень про подію злочину й особистість злочинця дозволяє передбачити всі причинно-наслідкові зв'язки і варіанти подій і дій, здійснюючи їх перевірку процесуальними засобами.

У літературі обґрунтовано підкреслюється значення криміналістичної версії в розслідуванні злочинів, особливо відзначається її роль як основного інструмента криміналістичного і процесуального пізнання [9]. Говорячи про версію як особливу форму мислення, Ян Пешак вказує на те, що «без такої форми мислення, по суті, неможливе пізнання того, що ми повинні з'ясувати і довести в кримінальному судочинстві» [10]. У ході ретроспективного пізнання події злочину версії дозволяють: 1) дати імовірнісні пояснення тим його наслідкам, що з'являються перед слідчим у вигляді різних слідів-відображень, як матеріальних, так і ідеальних — предметів, документів, усних відомостей; 2) висловити обґрунтовані припущення про явища, події, людей, їхні дії і вчинки, причини, мотиви, цілі, що інформаційно пов'язані між собою. У результаті слідчий одержує нове знання про подію, її окремі обставини і про осіб, які беруть участь у ній. Перевірка висунутих версій дозволяє підтвердити висловлене припущення або спростувати його. Таким чином, слідчий просувається від вірогідного пізнання сутності події, що розслідується, до встановлення істини в справі.

Більшість криміналістів розглядають версію як уявну ретроспективну логічну модель події, що досліджується, її обставин, злочинця [11]. І все-таки треба погодитись, що версія — «один з найважливіших, але не єдиний елемент уявної моделі, що визначає її зміст» [12]. Модель злочину чи його обставин створюється не тільки за рахунок гіпотез, але й інших форм мислення, уявних образів, до того ж вона може подавати подію в цілому чи її фрагменти в динаміці.

Ймовірна модель події в цілому чи її окремих обставин виконує роль накопичувача і систематизатора інформації, служить пошуку відсутньої інформації, відбору істотної і відсіванню зайвої інформації [13]. На основі одержаної інформації висуваються і перевіряються нові версії, доповнюючи і змінюючи уявлення про подію, що досліджується, про її модель.

2. Пізнання в розслідуванні здійснюється спеціально уповноваженими на те суб'єктами, у функціональні обов'язки яких входить з'ясування істини з досліджуваної події. Одні суб'єкти керують процесом пізнавальної діяльності і контролюють, направляють і коригують її — начальники слідчих підрозділів і прокурори; інші — безпосередньо організують і здійснюють таку діяльність: від розгляду первинних матеріалів до передачі кримінальної справи з обвинувальним висновком прокурору і в суд або припиняють її розслідування за встановленими законом підставами — слідчі; треті ведуть пізнавальну діяльність на початковому етапі і тільки в межах завдань і повноважень —

органи дізнання; четверті здійснюють окремі пізнавальні дії, операції на якому-небудь етапі розслідування за дорученням слідчого — органи дізнання, експерти, у межах своїх повноважень, методів і засобів діяльності.

3. Розслідування як процес пізнання має визначеного адресата — суд, що остаточно оцінює законність ходу розслідування, вірогідність, об'єктивність, повноту його результатів.

В істинності пізнання слідчий повинен переконати й інших суб'єктів кримінального процесу: прокурора, що наглядає за законністю розслідування, начальника слідчого підрозділу, потерпілого, обвинувачуваного. В істинності результатів пізнання повинен бути переконаний і сам слідчий, інакше він не зможе винести аргументованого рішення за сутністю розслідуваної справи.

4. Пізнання в розслідуванні протікає у вигляді процесуального доказування, тобто діяльності, яка здійснюється за встановленим законом порядком шляхом збирання, дослідження й оцінки доказів. У процесі доказування поєднуються практичний і розумовий аспекти пізнавальної діяльності і посвідчувальної діяльності. Доказування містить у собі як процесуальну діяльність, так і логічне й правове обґрунтування висновків з розслідуваної кримінальної справи. Тому не можна погодитися з Р. Г. Домбровським, який вважає, що у розслідуванні можна виділити дві протилежні сторони: пізнання і доказування, вбачаючи у пізнанні дослідження обставин справи «для себе», а в доказуванні — обґрунтування судження «для іншого» [14]. Отримані в ході розслідування знання повинні бути не тільки істинними, тобто адекватно відображати дійсність, але і достовірними, тобто володіти ще і властивостями переконливості, обґрунтованості і перевіреності.

Структурно збирання доказів виражається у виявленні, фіксації і вилученні доказів, що здійснюється шляхом провадження слідчих дій, витребування предметів і документів, вимоги проведення ревізії, залучення до справи доказів, поданих різними фізичними і юридичними особами (ст. 66 КПК), а також шляхом оперативно-розшукових дій у порядку, передбаченому законом.

Дослідження доказів містить у собі: а) розкриття змісту доказів, пізнання сутності даних, що містяться в них; б) перевірку отриманих доказів; в) установлення їх узгодженості. Дослідження доказів ведеться як шляхом практичних дій і методів, так і за допомогою логічних методів, тобто шляхом розумової діяльності.

Оцінка доказів являє собою тільки розумову діяльність і містить у собі встановлення їхньої допустимості (поряд із джерелом доказів), належності, взаємозв'язку, значення і шляхів використання в процесі подальшого дослідження події [15].

Можна погодитися з тими авторами, які вважають, що предмет пізнання розслідуваної події ширше предмета доказування, оскільки охоплює не тільки обставини, передбачені (ст. 64 КПК), але і доказові факти, обставини, що мають значення для вибору напрямку розслідування, обрання тактичних прийомів при проведенні слідчих дій, пошуку джерел доказів та ін. [16]. Наведені обставини є допоміжними для встановлення предмета доказування, однак у кримі-

налістичному плані вони відіграють істотну, а іноді і вирішальну роль у ході розкриття злочину.

Таким чином, практичній діяльності з доказування завжди надається процесуальна форма. І тільки в цьому випадку хід і результати пізнавальної діяльності можуть бути визнані істинними і достовірними. У цьому полягає ще одна особливість пізнання в розслідуванні злочинів.

5. Процес пізнання розслідуваної події обмежений процесуальними термінами. Це відноситься до розслідування, що здійснюється як у формі дізнання, так і у формі досудового розслідування (ст.ст. 108, 120 КПК). У той же час кримінально-процесуальний закон не створює безвихідних ситуацій: за необхідності продовження дослідження обставин розслідуваного злочину він дозволяє слідчому у відповідності з визначеними правилами продовжити термін розслідування у передбачених межах чи тимчасово припинити розслідування з наступною можливістю поновлення (ст.ст. 206-210 КПК).

Таким чином, аналіз процесу пізнання у кримінальному судочинстві показує як спільні властивості, що властиві людській діяльності взагалі, так і ті відмінності, що характерні для діяльності з розслідування злочинів.

Названі особливості пізнавальної діяльності повинні враховуватися як при розробці наукових рекомендацій окремих методик розслідування, а також в процесі слідчої практики.

Література

1. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. — М.: Юрид. лит., 1969. — С. 7–13; Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. — М.: ВШ МВД СССР, 1969; Михеевко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. — К.: Вища школа, 1984. — С. 6–11; Медведев П. П. Теоретические основы расследования. — Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 1977. — С. 22–26; Якубович П. А. Теоретические основы предварительного следствия. — М.: ВШ МВД СССР, 1971. — С. 4–24; Коновалова В. Е. Правовая психология. — Х.: Основа, 1990. — С. 48–49.
2. Лекторский В. А. Теория познания // Философский энциклопедический словарь. — 2-е изд. — М., 1989. — С. 651; Тухтин В. С. Отражение, системы, кибернетика. — М.: Наука, 1972. — С. 81–84.
3. Эксархопуло А. А. Основы криминалистической теории. — СПб: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1992. — С. 36.
4. Проблема связей и отношений в материалистической диалектике / Отв. ред. В. С. Тухтин. — М.: Наука, 1990. — С. 177.
5. Голчаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. — К.: Вища школа, 1980. — С. 75–87; Эйман А. А. Логика доказывания. — М.: Юрид. лит., 1971; Селиванов П. А. Математические методы в собирании и исследовании доказательств. — М.: Юрид. лит., 1974; Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. — 3-е изд., доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. — С. 232–236.
6. Фаткуллин Ф. П. Общие проблемы процессуального доказывания. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. — С. 16.
7. Пионтковский А. А. К вопросу о теоретических началах советской криминалистики // Советская криминалистика на службе следствия. — М., 1955. — С. 24–27.
8. Белкин Р. С., Винберг В. И. Криминалистика и доказывание. — С. 26.
9. Арцишевский Г. В. Выдвижение и проверка следственных версий. — М.: Юрид. лит., 1978. — С. 3–5; Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. — М.: Юрид. лит., 1969. — С. 139–141; Криминалистика / Под ред. П. П. Яблокова. — М., 1999. — С. 92.
10. Пешак Яп. Следственные версии. — М.: Прогресс, 1976. — С. 71.

11. Коновалова В. Е. Версия: концепции и функции в судопроизводстве. — Х.: Консум, 2000. — С. 87–108; Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. — М.: РИО МВД СССР, 1967. — С. 128–133; Ларип А. М. От следственной версии к истине. — М.: Юрид. лит., 1976. — С. 11–13.
12. Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений. — М.: Юрид. лит., 1981. — С. 80.
13. Хлынцов М. П. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1982. — С. 98–102.
14. Домбровский Р. Г. Познание и доказывание в расследовании преступлений: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. — К., 1990. — С. 20.
15. Белкип Р. С. Собираение, оценка и исследование доказательств. — М.: Наука, 1966. — С. 48.
16. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. — С. 216.

УДК 343.9

Н. А. Орловська
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права ОНЮА

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ ТА ІНШОГО МАЙНА, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Останнім часом проблемі легалізації коштів, одержаних у результаті вчинення різноманітних злочинів (насамперед тих, котрі вчиняються в економічній сфері за участю організованих злочинних груп) приділяється величезна увага. Обсяги доходів, які потенційно є предметом легалізації, вражають. За даними МВС України, щорічний незаконний дохід кримінальних структур складає більше 30 млрд грн, що дорівнює 70% прибуткової частини бюджету України [1]. За даними, що наводяться в інтерв'ю першого заступника Голови Державної податкової адміністрації, у 2002 р. з тіньового обороту виведено 3 млрд 15 млн грн. За оцінками фахівців, в Україні близько 90% тіньових капіталів, що відмиваються різними методами, створюються шляхом ухиляння від сплати податків [2]. За 11 місяців 2002 р. співробітниками МВС України виявлено 325 злочинів по легалізації (відмиванню) доходів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом. Встановлена сума легалізованих коштів складає близько 20,2 млн грн. Переважно такі злочини вчинялися у фінансово-кредитній сфері 1 (102). Торік тільки слідчими СБУ розслідувалися 104 кримінальні справи про легалізацію коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом [3].

Слід зазначити, що в Україні прийнятий Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», внесені зміни в ряд законодавчих актів, у тому числі Кримінальний (у якому встановлена кримінальна відповідальність не тільки за відмивання доходів, але і за навмисне порушення вимог законодавства про попередження і протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209-1КК)) і Кримінально-процесуальний кодекси (закон і зміни в нормативні акти України набирають сили з травня 2003 р.) Але, на наш погляд, існують певні недо-